

Mitmekülgne viha

Ülle Kimmel

Tallinna Ülikooli keeleteoimetaja magistrieriala lõpetanu

Inimkeel ja -meel on omavahel tihedas seoses – see, kuidas me kõneleme, annab aimu viisist, kuidas me mõtleme. Inimteadvuses leiduvad argiarusaamad ja mõttemustrid peegelduvad kõnes. Keelekasutuse analüüsimine võimaldab sissevaadet kollektiivsesse teadvusesse. Uurides seda, kuidas inimesed millestki räägivad, saame teada, kuidas on selle rahva või kultuuri esindajatel tavaks vaatluse all olevast nähtusest (isikust, poliitilisest jõust, institutsioonist, rahvusrühmast, emotsioonist vms) mõelda.

Keel on oma olemuselt ökonoomne. Kuna asju, olukordi, isikuid ning nähtusi, millest me igapäevaselt kõnelema peame, on niivõrd palju, et igast eraldi ja erineval viisil rääkida ei olekski võimalik, siis tuleb appi võtta loovus ning kasutada tuttavat, lähedast ja lihtsat, et väljendada seda, mis on raskemini mõistetav, keerulisem, abstraktsem. Niisugune tendents väljendub ilmekalt kujundlikus keelekasutuses. Täendusülekanne, kus ühest, enamasti keerulisemast valdkonnast rääkides kasutatakse teisest, lihtsamast valdkonnast rääkimisel tavaks olevat struktuuri, nimetatakse mõistemetafooriks. Näiteks ajast kui abstraktsest mõistest võib rääkida samal viisil kui rahast, mis on käega katsutav. Mõistemetafoor AEG ON RAHA realiseerub keeles mitmel erineval moel, kuid tähendusülekanne alusmetafoor on sama. *Sa raiskad mu aega. Mille peale sa oma vaba aja põhiliselt kulutad? Püüa oma ajaga säästlikult ümber käia. Viivitus läks talle kalliks maksma.*¹

Inimeste ühesugune maailmas eksisteerimise kehaline baaskogemus, näiteks emotsioonide tajumisel, on aluseks sarnastele kontseptualiseerimismustritele. Lisaks kehalisele kogemusele võivad ühesuguseid metafoorse tähendusülekanne mustreid anda ka sarnased väärtused, mis mingites kultuuriruumides kehtivad.² Viha ja vihastamisega seotud keelekasutust erinevates maailma keeltes on palju uuritud ning jõutud järeldusele, et kuigi absoluutsetest universaalidest rääkida ei saa, siis mõistemetafoor VIHANE INIMENE ON SURVE ALL OLEV MAHUTI võib olla peaaegu universaalilähedane.³ Ka eestlased kontseptualiseerivad viha sarnasel viisil: *vihast lõhkema, viha täis olema, viha kobrutab sees* jne.

Füüsiline maailmakogemus, mis kõiki rahvaid ja kultuure ühendab, püsib küll muutumatuna, aga kõik muu, mis inimtsivilisatsiooni puutub, on pidevas muutumises. Muutuvad riigipiirid, ühiskonnakorralduse viisid, üldine elulaad, tavad ja mõtteviis. Selline pidev muutumine kajastub ka keeles, erandiks ei ole sealjuures ka viha. See, kuidas eestlased vanemal ajal⁴ vihast mõtlesid ja kõnelesid, erineb olulisel määral sellest, kuidas räägitakse vihast tänapäeval.

¹ G. Lakoff, M. Johnson. Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011.

² Ibid.

³ Z. Kövecses. Metaphor and Culture. – Acta Universitatis Sapientiae, Philologica, 2, 2010.

⁴ Siinses käsitluses on vanema aja all mõeldud interneti massilise leviku eelset aega (kuni 20. sajandi lõpuni).

Siinses artiklis ongi lähema vaatluse alla võetud *viha* kontseptualiseerimine argiteadvuses: kuidas eestlased on tavatsenud varem *vihas* rääkida ja mõelda, kuidas on *viha* kontseptualiseerimise taga peituvad mõttemustrid ajas muutunud ning milline on praeguste, 21. sajandi eesti inimeste *viha*. Analüüsi aluseks on 2021. aasta kevadel Tallinna Ülikoolis kaitstud magistr töö tarbeks kogutud keelematerjal.⁵ See jaguneb kaheks: vanemat, internetiajastule eelnevat keelekasutust on vaadeldud fraseologismide põhjal,⁶ mis on huvilistele kättesaadavad mitmesuguste avalikku kasutust võimaldavate andmebaaside vahendusel.⁷ Uuemaid *viha* kontseptualiseerimise viise on uuritud internetikeelest leitud näitelausete abil. Materjal on kogutud otsingumootori Google abil piiritletud otsingut kasutades (otsing hõlmas ainult eestikeelseid tekste, mille avaldamisaeg jäi 21. sajandisse). Otsisõnaga *viha* esile tulnud terviktekstidest (312 allikat) eraldatud kognitiivset projektsiooni⁸ sisaldavaid lauseid oli kokku 1429 – piisavalt, et saada ülevaade kujutlustest, mis seonduvad eestlaste teadvuses *viha* mõistega. Valimi hulgas leidis näitelauseid nii ajakirjandustekstidest, blogipostitustest, sotsiaalmeedia tekstidest, kommentaariumidest kui ka teistelt veebilehtedelt.

Viha on tugev emotsioon, millega meil tuleb kas kogeja või kõrvalseisjana tahes-tahtmata mõnikord kokku puutuda. Seda põhiemotsioonide⁹ hulka kuuluvat tunnet võime kohata nii isikliku kui ka avaliku elu sfääris. *Viha* võib rikkuda suhteid, lahutada perekondi, hävitada sõprussuhteid ning raskemal juhul isegi kuriteole tõugata. Viimasel ajal aktuaalsena esile kerkinud ühiskondlik diskussioon vihkamise ja viha levitamise üle sunnib samuti selle intensiivse emotsiooni olemuse üle sügavuti järele mõtlema. Ehk on sealjuures abiks ka siinse artikli pilguheit eestlaste viha mõistmise ja mõistestamise muustritele, mille kaudu on võimalik aru saada, kuidas me seda tunnet oma mentaalses ruumis kujutame. Sõnal on võimas jõud, selle abil on võimalik luua metafoorseid reaalsusi ning kallutada arusaamu ning suhtumisi, sealhulgas avalikkuse oma. Õppides nägema sõna taha peituvaid mõttemustreid, suudame paremini tajuda tegelikkuse konstrueerimise eri viise ja võimalusi (nt meedias).

Eesti emotsioonisõnavara uurija Ene Vainiku hinnangul on tundesõnu eesti keeles ligikaudu 300.¹⁰ Põhitasandi emotsioonimõisteteks võib nende hulgast nimetada *armastust*, *rõõmu*, *kurbust* ning siinse artikli fookuses olevat *viha*. Kusjuures viimane on neist kognitiivselt esilduvaim (see tähendab, et seda nimetab suur hulk katsealuseid emotsiooninimetusi loetledes kõige esimesena või ühena esimestest).¹¹

⁵ Ü. Kimmel. [Vihametafoorid internetitekstides](#). Magistr töö. Tallinn: Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut, 2021.

⁶ Lingvistikas on kasutusel fraseologismi katusmõiste, mis hõlmab võrdlusi, idioome, kõnekäände jms. Lähemalt vt K. Õim. Fraseologism versus kõnekäänd. Emakeele Seltsi aastaraamat 50, 2004, lk 129–142.

⁷ A. Baran, A. Hussar, A. Õim, K. Õim. [Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas](#), 2007. A. Õim, K. Õim, Eesti Kirjandusmuuseumi Folkloristika Osakond. [Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik](#), 2011.

⁸ Kognitiivne projektsioon on tunnetusel põhinev tähendusülekanne: inimesed tunnetavad mingite asjade või nähtuste vahelist olemuslikku sarnasust ning seetõttu räägivad ühest (tavaliselt abstraktsemast ja keerulisemast) asjast nii, nagu on tavaks rääkida teisest (lihtsamast ja käegakatsutavamast) asjast. Näiteks võib rääkida *elust* kui *teekonnast*.

⁹ Paul Ekman Group. [Universal emotions](#).

¹⁰ E. Vainik. Eesti tunded. Sõnaportreed. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2016.

¹¹ E. Vainik. Lexical Knowledge of Emotions: The Structure, Variability and Semantics of The Estonian Emotion Vocabulary. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004.

„Eesti keele seletav sõnaraamat“¹² toob välja viha neli tähendust: 1) vaenulikkuse ja ärritusega seotud tugev tunne, äge pahameel või sallimatus (*Küll teeb viha, kui lubadusi ei täideta*); 2) mõru, kibe (*Õunad olid vihad ja hapud*); 3) mõru maitse, mõrudus; mõju või vägi (*Odralinnastest õllele pandi vihaks sekka humalaid*); 4) mädanik (*Haava löi viha sisse*).

On võimalik, et emotsiooninimetuse *viha* ongi meie keelde tulnud kognitiivse projektsiooni kaudu, kus tunnet kui abstraktsemat nähtust kujutatakse konkreetsemate nähtusega (maitse, mürk, põletik) seotu kaudu. „Eesti etümoloogiasõnaraamat“¹³ toob välja oletatava algindoiraanii sõnatüve *viša-*, mille algne tähendus võis olla *mürk*. Liivi keeles on olemas mitmetähenduslik sõna *vijā* (*mürk; piibupigi; puukoore all olev mõru kiht*), komi keeles aga esineb sõna *vež*, mille tähenduseks on *roheline; toores; hele*. Seega võib oletada, et ka eesti keeles on sõnal *viha* algselt olnud konkreetsem tähendus, mis hilisemas keelekasutuses on üle kandunud ka emotsioonisõnavarasse.¹⁴

Viha eestlaste vanemas keelekasutuses

Vanemat, interneti laialdase leviku eelset keeleainest analüüsidest võib märgata, et väga levinud on mõistemetafoorid INIMENE ON MAHUTI ja VIHA ON (KUUM) AINE/VEDELIK MAHUTIS. *Viha* võib ennast mahutada kas inimese sees või täpsemalt mõne tema organi sees. Võimalik, et *viha* mahutab ennast ka inimese hinges (*hing täis, süda täis, kops on viha täis, otsast otsani viha täis, vihapurk*). *Viha* (kuuma) vedelikuna kujutamisele viitavad näiteks järgmised väljendid: *nagu pada keeb* (= on vihane); *Süda täis! – kalda muist päält ära; kees viha pärast; viha jookseb üle; süda keeb vihast*. Ka mõistemetafoori VIHA ON TULI keelelised representatsioonid on vanema keelekasutuse hulgas levinud (*vihasädemed lendavad; kargab tuld täis* (= vihastab); *tuli lakas* (= vihane); *viha kustutama; [viha] hõõgub nagu tuli tuha all; tuline viha; läheb põlema* (= vihastab).

Vaatluse all olnud fraseologismides võis veel märgata paralleelide tõmbamist *vihase inimese* ja *looma* vahel. Võrdluste puhul olid võrdlusvahendiks tavaliselt kas kodumajapidamisest või ümbritsevast loodusest tuttavad loomad ja linnud. Näiteks *vihane kui kalkun; sisiseb nagu uss; turtsub nagu kass; kui kuri loom; punane kui pull; vihane kui hunt; vihane kui havi; vihane kui rasvatihane; vihane kui härg; nagu meigas; viha täis nagu puuk; kargab nagu kuri koer kallale; süda sees kui sitikal* (= vihane); *mõirgab kui härg; podiseb nagu siil*. Mõistemetafoori VIHANE INIMENE ON LOOM esindavad järgmised keelelised realisatsioonid: *ajab harjased püsti, karvad turris, turi püsti, hari püsti, hari punane*. Tähelepanuväärne on asjaolu, et neis väljendites on omavahel põimunud kaks erinevat tähendusülekande mehhanismi – mõistemetafoor (VIHANE INIMENE ON LOOM) ning metonüümia (KEHALINE SÜMPTOM TUNDE ASEMELE). *Vihaga* seotud metonüümiliste väljendite ülesehitus põhineb üldisel printsiibil, mille võib sõnastada järgmiselt: VIHA PSÜHHOLOOGILISED JA FÜSIOLOOGILISED MÕJUD EMOTSIOONI ASEMELE. Nii võib *viha* kirjeldamisel leida väljendeid, kus nimetatakse vihaga kaasnevaid füsioloogilisi ilminguid, nagu vererõhu tõus või punetav nägu (*ta oli vihast punane*), ärritusega kaasnevaid kehalisi

¹² [Eesti keele seletav sõnaraamat](#).

¹³ I. Metsmägi, M. Sedrik, S-E. Soosaar. [Eesti etümoloogiasõnaraamat](#), 2013.

¹⁴ *Ibid.*

reaktsioone (*ta lausa värises vihast*) ning normaalse taju häireid (*vihast pime*) ja kehatemperatuuri tõusu.¹⁵ Eespool toodud näidetes nimetatakse füsioloogilisi ilminguid, mis kaasnevad ärritusega just loomade, mitte inimeste puhul. See tähendabki, et omavahel on tervikuks põimunud erinevad tähendusülekande liigid: inimest loomana kujutav metafoor ning tunnet kehalise sümptomiga asendav metonüümia.

Vihaga kaasnevaid kehalisi ilminguid, olgu need siis loomalikud või inimlikud, võib kirjeldada kahest vaatepunktist: kogejavälisest ja kogejasisesest. Kogejavälisest vaatepunktist saab kirjeldada seda, mida näeb inimene, kes vihastajat kõrvalt jälgib. *Viha* tunnuseid kogejavälisest vaatepunktist kirjeldavad mitmed eesti keeles leiduvad püsiväljendid. Enim mainitakse näovärvi muutust, peasendi muutust, juuste püsti/turri tõusmist, hammaste kiristamist või kokku surumist ning silmade suurenemist vihastamise mõjul: *hambaid kiristama; silmad jõllis; nina seljas; silmad pahupidi peas; silmad pulkas peas; silmad punnis peas; silmad püsti peas; juuksed tõusevad [vihast] püsti*.

Kogejakeskne vihakujutus väljendab aga seda, mida tunneb vihastamise ajal vihastaja ise. Selle viha kirjeldamise viisi alla võib paigutada ka kõik mõistemetafoore *VIHANE INIMENE ON MAHUTI* ja *VIHA ON AINE MAHUTIS* esindavad väljendid, millest eespool juba põgusalt juttu oli. Mõned näited *viha* kehaliste tunnuste kogejakesksest kujutamises: *hing täis; vihastab, nii et paneb vere kinni; ei mahu oma naha sisse*.

Vihakäitumist (seda, kuidas inimene vihastades käitub ja mida teeb) kujutatakse eesti fraseologismides nii kogejakesksest kui ka kogejavälisest vaatepunktist. Kõige tüüpilisem vihakäitumine on nähtavasti sülitamine, mida mainitakse nii otseses tähenduses kui ka seotuna kognitiivsete projektsioonidega (nt mõistemetafooriga *VIHA ON TULI* ja *VIHANE INIMENE ON MAHUTI*): *me ninda vihatse ollu, et üits tõstel suhu süllänü ja perset näiten; tuld sülitama; tuliseid süsi sülitama*. Muud võimalikud käitumisviisid ja reaktsioonid peale sülitamise võivad olla näiteks niisugused: *kummuli heitma viha pärast; möirgab kui härg; surnuks vihastama; kivi taskus pidama* (= vihane olema). Viimase näite puhul on tegemist metonüümiaga, kus vihavaenlasega kohtumiseks valmisolek ehk siis paraja viskekivi taskus kandmine esindab *emotsiooni*. Vihane inimene võib seega nii kiviga visata kui ka karjuda, sülitamisest rääkimata. Veel võib ta ennast viha pärast kummuli maha visata või ka lausa nii vihaseks saada, et seetõttu sootuks surnult maha langeb.

Huvitaval kombel ei ole *viha* eesti vanemas keelekasutuses (fraseologismide põhjal hinnates) personifitseeritud. Leidub üksikuid väljendeid, mille põhjal võib oletada, et *viha* personifitseeritud kujutamine ei ole eestlastele päris võõras olnud, kuid keelelisi representatsioone *viha* isikustamise kohta oli analüüsitud fraseologismide hulgas vähe. Seetõttu ei saa ka välja tuua isikuomadusi, mida *vihale* on varasematel aegadel tavaks olnud eesti keeles omistada.

¹⁵ H. Õim. How to portray emotions. Toim. M. Ereht. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 11, 1999.

Vanema aja eestlaste üldise moraali, tõekspidamiste ning kommete kohta leidus aga kaks väga huvitavat väljendit. Esimene neist puudutab kõige lähemat sugulussuhet, mis inimesel on – suhet oma emaga: *vihane kui emasööja peale (vihanu kui imäsüüjä pääle)*; *mis sä nii vihanõ olõt, kas mä su imä är' sei*. Kellegi emale liiga tegemine (*tapmine, ära söömine*) on ilmselt palju suurem kuritegu kui ükskõik millisele muule inimesele kurja tegemine, nii et sellest kujutelmast on vormunud fraseologism *väga vihase* inimese kirjeldamiseks.

Teine, toitumisega seotud väljend viitab sellele, et vihastades rikub inimene ühiskonnas kehtivaid tavasid ja norme, muutub metsikuks ja käitub metslooma kombel, ta lausa *sööks teise inimese ära*. Selle fraseologismi pisut varieeruvad realiseerumiskujud annavad aimu sellest, kuidas tsiviliseeritud inimesel EI OLE tavaks süüa, *viha* tõttu metsistunud aga küll: *oleks kõige karvadega ära söönud; sinu, sita, ma söön ikka ühes karvaga perse; tä süüs mu keige sitaga sisse, nõnna vihane; siis nad söövad mu ilma soolata ja leivata ära; tä kõhe süüs mu silmäd ärä; silmäd pääs munas justkui on seitse tükki nahka pannud ja kaheksandamat hakkab; tõmbab või teisest [inimesest] tükki välja*. Tavaliselt puhastatakse liha enne söömist nahast, karvadest ning sisikonnast, ka kasutatakse toidu valmistamisel soola ja lihakõrvaseks võetakse juurde leiba. Vähe sellest, et vihane inimene tahab liigikaaslast nahka panna, teeb ta seda fraseologismides kujutatud põhjal äärmiselt tsiviliseerimatul, lausa loomalikul moel, näiteks rebib tükke ja sööb ära ka need osad, mida tavaliselt lihaloomadepuhul ei sööda (silmad), sööb toorelt ja puhastamata, koos karvadega, ning ahmib sisse arutult suuri koguseid. Tundub, et ei ole vale seostada ülaltoodud väljendeid mõistemetafooriga *VIHANE INIMENE ON LOOM*.

Eesti fraseologismide põhjal, mis andmebaasidesse koondatud, võib üldiselt märgata, et *viha* kontseptualiseerimine baseerub suurel määral maaeluga seotud kategooriatel, näiteks taluloomad ja kodulinnud, aga ka maamajapidamises ette tulevad tööd (nt seatapp: *vihane kui seatapja*). Kuidas on aga lood tänapäeval? Kas maaeluga seotud kujundlikud väljendid *viha* kontseptualiseerimisel on hakanud kiirete ühiskondlike muutuste ning tehnoloogilise progressi mõjul taanduma ning asenduma linnaelust võetud ainesega? Ehk siis, kas eestlaste viha on 21. sajandil urbaniseerunud? Etteruttavalt võib öelda, et praegusaegset keeleainest vaadeldes spetsiifilisi, absoluutselt ja ainult linnaeluga seotud *viha* mõistestamise valdkondi siinse artikli aluseks oleva uurimistöö käigus küll esile ei kerkinud, kuid maaelu-ainese taandumist võib kaudselt siiski selgitada linnainimeste maailmakogemuse ja maailmanägemise viisi pealetungiga. Kuid milline ta siis on, see 21. sajandi eestlaste moodne *viha*?

Viha eestlaste uuemas keelekasutuses

Viha kui väga tugev emotsioon paljude erinevate väljendamist vajavate aspektidega muudab keelekasutajad loovaks ning seetõttu on ka *viha* ja *vihastamisega* seotud keelekasutus väga rikkalik.¹⁶ Eri internetiallikatest kogutud keeleainese põhjal avaldub samuti väga mitmekülgne, värvikas ning kohati isegi vastuoluline pilt sellest, kuidas 21. sajandi eestlased *viha* kontseptualiseerivad. Siinse ülevaate aluseks oleva uuema keeleainese analüüsimisel on *viha* kognitiivse projitseerimise võimalusi vaadeldud laiemate teemavaldkondadena. Mõistemetafooride keeleliste realisatsioonide kategoriseerimine mingi kindla mõistemetafoori

¹⁶ E. Vainik (viide 9).

alla kuuluvaks on sageli tinglik ning oleneb suurel määral ka uurija tõlgendusest. Paljudel juhtudel sobib üks keeleline realisatsioon mitme mõistemetafoori esindajaks. Seetõttu on kogutud materjali laiemateks teemavaldkondadeks koondamine mahuka ning väga mitmekülgse andmekogumi töötlemisel mõneti otstarbekam lähenemine.

Viha ja tervis

Esimese asjana võib küsida, kas 21. sajandi eestlaste *viha* on elus või elutu. Vastus on – nii seda kui ka teist. Kui *viha* kujutatakse elutuna, siis kontseptualiseeritakse seda väga erinevate lähtevaldkondade kaudu. Üks võimalus on selle tunde kujutamine *tervise-haiguse* vastanduse ning ka laiemalt erinevate meditsiinivaldkonnaga seotud mõistete kaudu. On huvitav, et *viha* nähakse nii tervisele kasulikuna kui ka kahjulikuna. *Muide, mõnikord on vihastamine ka tervislik. Oma viha allasurumine ja ignoreerimine on tõesti ebatervislik, aga sama ebatervislik on ka selle välja purskamine. Viha võib soodustada haigestumist. Ameerika psühholoogide ühendus X märgib ühes oma artiklis koguni, et „viha on täiesti normaalne ja sageli tervisele kasulik emotsioon.“*

Viha võib olla kas haigus (enamasti nakkushaigus) või hoopiski ravim haiguse vastu (näiteks saab seda endale *lusikaga sisse doseerida*). Kui inimene on saanud *viha nakkuse*, siis on oluline, et ta saaks õige *diagnoosi*, jälgiks *sümptomeid* (leidus näiteid nii selle kohta, kuidas *vihal* kui ka haigusel on sümptomid, kui ka selle kohta, et *viha* ise on mingi haiguse sümptom), mis viitavad haiguse avaldumisele, ning otsiks *tõve* vastu abi. Muidu jääb ta selle kätte pikalt *vaevlema*, haigus võib võtta *raskema vormi* ning halvemal juhul võivad vaevused muutuda isegi *krooniliseks*. Mõningatel juhtudel võib inimene ka *viha* vastu *immuunsuse* saavutada. Mõned näited: *Viha nakkab ja vaenlased muutuvad aina sarnasemaks. Oli näha, et riigile trahvidena kokku 900 eurot maksnud noormehe liiklusraev vajab ravi. Oluline on õppida märkama ise enda vihatunde esmaseid sümptomeid ja erinevaid sekkumisi harjutada. Viha on vaid sümptom. Teil on tõsine vaimuhaigus, kaasuvaks haiguseks vihkamine ja viha. Kas minna arsti vastuvõtule (elukoht linnas X) või on mingid harjutused vihahoogude ravimiseks? Kuidas vihatunnet leevendada? Krooniliste emotsioonide küüsis – viha, raev, kurbus, masendus, tülpimus. Siit võib saada mõlema jaoks alguse tervenemine ülitugevatest vihapursetest.*

Tervise- ning meditsiinivaldkond on *viha* kontseptualiseerimisel küllaltki hästi esindatud. See tähendab, et *viha* mõistestamisel selle lähtevaldkonna kaudu kasutatakse väga erinevaid lähtevaldkonnale iseloomulikke aspekte, ning valimi hulgas leidus ka kujundlikke väljendeid, mis ei liigitunud küll metafooride alla, kuid suhestasid omavahel (nt võrdluse alusel) *viha* ning *haiguse-tervise* valdkonda. Seetõttu võib teha julge oletuse, et *viha* kontseptualiseerimine selle lähtevaldkonna kaudu võib olla tõusuteel. Inimeste teadlikkus tervisest, sealhulgas vaimsest tervisest ja sisemisest emotsionaalsest tasakaalust ning selle hoidmise vajalikkusest, on aja jooksul üha kasvanud, ka on interneti kui meediumi vahendusel kättesaadavaks muutunud igasugune eneseabikirjandus, erinevad teooriad, lähenemised ja uskumused. Selleks et hinnata, kas *viha* mõistestamine *tervise-haiguse* üldise lähtevaldkonna kaudu on tõesti tõusuteel, on ilmselt vaja piisavat distantsi praegusest ajahetkest.

Viha kui energia

Järgmiseks suuremaks viha mõistestamise lähtevaldkonnaks osutus ENERGIA. Vihast võib rääkida kui ELEKTRIST (nt seda saab *maandada*), kuid sellele lisaks kontseptualiseeritakse *viha* ka lihtsalt energiana, selle päritolu allikat mainimata. Ühtekokku leidus analüüsitava materjali hulgas 51 metafoorset lauset märksõnaga „energia“. Mõistemetafoor VIHA ON ELEKTER/ENERGIA realiseerus ka muudel kujudel kui pelgalt *maandamisega* seotult. Sealjuures ilmnes, et seda energiat kujutatakse pigem positiivsena, millenagi, mida tuleks õppida enda heaks ära kasutama. *Ning nad peavad ennast pingutama, et endale andestada ja transformeerida viha energia. Viha on aktiivne energia, mis annab jõudu tegutsemiseks. Viha võib aga laadida uue energiaga ja olla ergastav ning panna meid isegi tundma võimukatena. Anna taipab teraapias kiiresti, et ta rakendab oma vihaenergiat mehe muutmiseks selle asemel, et oma vajadustest selgesõnaliselt rääkida ja nende nimel tegutseda.*

Viha ja keemia

Energia kuulub pigem füüsika valdkonda, kuid *vihast* on võimalik rääkida ka keemiavaldkonna väljendeid kasutades. Laiemalt on niisugustel juhtudel tegemist *viha* ainelaadse kontseptualiseerimise näidetega, kuid kitsamalt võib neid seostada keemiliste protsesside või manipulatsioonidega või siis lihtsalt üldiste keemiterminitega. Keemia hõlmab nii eri ainete kokkusegamist kui ka tekkivaid reaktsioone. Ained võivad esineda mitmel kujul, nii tahkel kui ka vedelal. Tahket ainet vedelas lahustades saame lahuse. Lisaks käituvad eri ained ka eri viisil, mõni neist söövitab (nt hape), mõni tekitab plahvatusi, mõni tekitab reaktsiooni, mis vajab neutraliseerimist. Kõiki nimetatud aspekte kasutatakse eesti keeles *viha* kontseptualiseerimiseks. *Kuus sammu vihase kokkupõrke neutraliseerimiseks. Plahvatuslik reaktsioon [vihastamine] teeb asjad alati halvemaks. Viha söövitab valuauke suuremaks ning takistab armastusel sisenemast ja tervendamast. See oli segu häbist, nõrkusest, ebapiisavustundest, hirmust, jõuetusest, vihast, pettumusest ja jumal teab millest veel. Püüa andestada nii endale kui ka talle ning siis hakkab vaikselt ka viha lahustuma.*

Laiema keemiavaldkonna alla võib paigutada ka *viha* kujutamise *mürgi* või *uimastina*. *Viha* võib olla mürk, millele on olemas ka toimet neutraliseeriv *vastumürk*. Mürgised võivad olla ka vihased mõtted ning inimene saab oma vihase olekuga iseennast mürgitada. *Sina oled see, keda viha sööb, kes kannatab, lõhub ja ennast ise mürgitab. Sellisest represseeritusest algabki passiivagressiivsuse ning varjatud, salakavala ning ülimumürgise viha tõus. Otsid vastumürki vihale?*

Peale selle, et vihaga saab (õnneks küll ainult piltlikult) mürgitada inimese füüsilist keha, saab sellega mürgitada ka inimese meelt. UIMASTI ei ole küll eriti produktiivne *viha* kontseptualiseerimise lähtevaldkond, ka siinse analüüsi aluseks olevas lausevalimis esindas seda ainult viis lauset, mis pärinesid neljast allikast. Olgugi et marginaalne, tundub see siiski olevat *viha* mõistestamisel selgelt esilduv lähtevaldkond. *Viha on ka selles mõttes amfetamiin, et ta tekitab sõltuvust. Kui sa kogu aeg väljendad oma viha ägedate raevupursetega, võid sellest isegi sõltuvusse jääda. Milliseid tervisehädasid need kolm emotsionaalset meelemürki [hirm, viha, ignorantus] meis tekitavad [...].*

Viha ja loodus

Üheks suuremaks eristuvaks valdkonnaks on ka viha kujutamine loodusega seotu kaudu, olgu siis taime, loodus- või ilmastikunähtuse, abstraktse veemassiivi või veekoguna. *Kui rääkida selle kodumaise ja globaalse vihalainega seostuvast demograafilisest segmendist, tuleb esimesena silme ette vanemapoolne heteroseksuaalne mees. Doktori viskumine elu allikalt viha ookeani. Sageli mõistestatakse viha tormi või tuulena, mida iseloomustab puhangulisus, tõusmine ning vaibumine, keeriste moodustamine ja raugemine. Kogutud materjali vaadeldes tundub aga, et ilmastiku- või loodusnähtus kui lähtevaldkond realiseerub 21. sajandi inimeste keeles veelgi laiemalt. Näiteks räägitakse vihast kui maavärinast, vulkaanipurskest või laviinist. Oma osa selles on ilmselt info suurenenud kättesaadavusel – meedia vahendusel jõuab meieni pidevalt uudiseid maailmas toimuva kohta, sh looduskatastroofid. Pärast Saksamaa jalgpallikoondise 2 : 1 võiduväravat tabas vihalaviin Rootsi koondise vahetusmängijat X-i, kes oli eelneva karistuslöögi põhjustanud. Lausa naljakad on olnud seigad mu psühholoogiaõpingute päevilt, mil juhendaja on püüdnud mind edutult vihale ajada, oletades lõpuks, et minu näol on tegemist nn. „uinunud vulkaaniga“, mis mingil hetkel võib ootamatult tuld purskama hakata. Vihatormis tundub oma viha aga meile õiglane – kuidas saab see laps olla nii vastutustundetu, hoolimatu ja tänamatu? Vihahoog - orkaan või kerge tuuleiil? Tunned, et vihastad iga väiksemagi asja peale, nii et maa väriseb.*

Mõistemetafoor VIHA ON TAIM on siinse analüüsi aluseks oleva lausevalimi põhjal hinnates aktiivselt käibel olev viha kontseptualiseerimise viis, kuna mitmekordsete ning eri allikatest pärinevate näidetega on ära märgitud kõik taime arenguga seotud etapid: *külvamine, tärkamine, kasvamine, võrsumine, õitsemine, vilja kandmine* ning pärast ka nende *viljade tarbimine* inimeste poolt. Ei selgu, kas viha kujutatakse roht- või puittaimena, sest taimeosadest on mainitud ainult *seeme, juured, õied ja viljad*. Ei räägita varrest, tüvest või okstest.

Viha kui masin

Loodusele vastandub tehnoloogia. Viha võib kujutada ka kui *masinat, mehhanismi* või *elektroonikaseadet*. Tundub, et selline viha kujutamise viis on eesti keeles suhteliselt uus nähtus, mis on ka arusaadav, kui mõelda 20. ja 21. sajandi tormilisele teaduse ja tehnika arengule. Keel küll muutub koos ühiskonnaga, kuid sellised muutused võtavad aega. Seda, kas MASIN muutub eesti keeles viha kontseptualiseerimisel selgesti esilduvaks lähtevaldkonnaks, saab vaadelda piisava aja möödudes. Tundub, et kasutusel on kaks viha masinavärgina mõistestamise moodust: üks neist kujutab viha lihtsalt mingi masina või (elektroonika)seadmena, teine aga konkreetsemalt liikumisvõimelise mootorsõidukina (kõige tõenäolisemalt auton). Selle lähtevaldkonna alla võib liigitada ka niisugused keelelised representatsioonid, mis räägivad viha juhtimisest, kuigi see liigitus on tinglik, kuna need sobivad ka teiste viha kontseptualiseerimise lähtevaldkondade alla. Mõningad näitelauseid, mis illustreerivad viha kujutamist mootorsõidukina, mida tuleb käivitada, juhtida ja pidurdada: *Mis selle juures tegelikult käivitab viha? Tõepoolest, viha on üks raskemini juhitavaid tundeid. Nendele küsimustele mõtlemine pidurdas tema viha ja ta suutis oma sisemuses möllavaid tundeid ohjeldada. See viha töötab tühikäigul, ainult omaenese tõde kuulates.*

Elutu viha

Elutute *viha* mõistestamise valdkondadena kerkisid näitelausete valimit analüüsid esile veel järgmised: *viha* ja tööriistad, töö, tootmine ning toodang; *viha* kui relv (ka *viha* mõistestamine sõjanduse valdkonna kaudu laiemalt); *viha* kui (õppe)ülesanne, mõistus, arvutustehe; *viha* kui ressurss (raha); *viha* (või vihast vabanemine) kui teekond; *viha* kui köidik, labürint, ummik, lõks, vangla vms. *Viha* aine- või esemelaadse kujutamise juures on huvipakkuvad ka ruumisuhed ning kvantiteet (nt *majatäis viha*) jne. Ruumisuhete puhul ilmnes selgelt *vastandus ees-taga*. *Viha* kujutatakse vaikumisi ees asetsevana ning selle taha on võimalik teisi tundeid peita ja ka ise varjuda. Vastupidise suuna kohta, kus *viha* kujutatakse tagaplaanil olevana, leidus lausevalimis vähem näiteid. Teise suunaeristusena võib välja tuua ruumisuhete *peal-all*. *Viha* kujutatakse enamasti peal asetsevana, harvem millegi all asuvana. Kolmas *viha* kontseptualiseerimise puhul selgelt eristuv ruumisuhe on *sees-väljas*. Kuna see on seotud mõistemetafooriga VIHA ON VEDELIK KONTEINERIS, mis on eesti keeles *vihast* kõnelemisel üks produktiivsemaid¹⁷ ning samas kultuuriliselt peaaegu universaalne,¹⁸ siis esines see näitelausete hulgas arvukalt. Kui *viha* on kuidagi inimese sisse saanud, siis räägitakse sellest, et ollakse *viha täis*. Mil viisil aga *viha* inimeste seest (nende südamselt või hingest) välja pääseb? Selleks on mitmeid võimalusi. *Viha* saab ise *välja lasta, valada, vabastada, paisu tagant päästa* jne. On ka võimalik, et see ajapikku ise *lahtub* või *lahustub*, aga see võib ka inimese sisse pikalt *vinduma* jääda. *Viha* saab ka soovi korral lihtsalt *endas hoida* ja teistele *näidata*. Kui inimene *viha* enda *sees hoida* tahab ja *välja ei lase*, võib see ise hakata *väljapääsu otsima*. Kui *viha* ise inimese seest välja tuleb, siis teeb ta seda kas *plahvatades* või *üle ääre voolates*. Üldjoontes sarnaneb *viha* kontseptualiseerimine inimese sees asuva substantsina vägagi sellega, kuidas *viha* nähti vanemal ajal. Ka siis märgiti, et keegi on *viha täis* ning jagati vihastajale soovitus ülearune vihakogus *seest välja läigatada*.

Neljanda ruumisuhetena eristus suunaline vastandus *üleval-all*, kus *viha* nähakse pigem üleval asuvana ning rahuseisundit all paiknevana (*sageli kerkib viha üles just lähisuhtes [...]*). *Viha*, mis on *üleval*, saab kas *maha suruda*, oodata, kui see *maha vaibub* või ise ennast *maha rahustada*. Veel on *viha* meie teadvuses *küljed* ja *pooled, kihid, tahud* ja *tasandid, liigid, sordid* ja *vormid*. Üksikute valimi hulgas esinenud keeleliste metafooride järgi on *viha* ka erinevad *etapid, stiilid, formaadid, dimensioonid* ning koguni *spekter*. Selline mitmekesisus võib viidata inimeste vajadusele abstraktsete nähtuste käsitlemisel süsteeme luua.

Viha kui elusolend

Lisaks väga mitmekülgsatele viisidele, kuidas inimesed räägivad elutust *vihast*, kujutatakse *viha* 21. sajandi internetitekstides sageli ka elusolendina. Personifitseeritud *viha* kujutamise viisile viitavad näiteks sellised elusolendile omased jooned nagu *toitumine, sündimine-kasvamine*, vajadus *hingata* (näiteks elusolendit saab õhu juurdevoolu takistamise teel *lämmatada*). Ka *viha* kohta öeldakse, et miski *sünnitab viha*, millestki *sünnib* vaid vihkamist, oma *viha* saab *lämmatada* (muidugi ka vastupidi, *viha* saab kogejat *lämmatada*) jne. Mõned

¹⁷ E. Vainik, A. Velt. Viha metafoorid ja kognitiivne mudel eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2006, nr 2.

¹⁸ Z. Kövecses (viide 3).

elusolendile omased aspektid on rohkem omased loomadele, teised aga inimestele. Antropomorfsed vihakujutusele on iseloomulik näiteks võimusuhte kujutamine (VIHA ON VALITSEJA), aga ka inimesele omaste iseloomujoonte projitseerimine ning inimestevaheliste sotsiaalsete suhete omistamine (*sõber, mentor, abiline, nõuandja, sõnumitooja, liitlane, vastane, isand*). Zoomorfset viha aga iseloomustavad loomalikud käitumisjooned, loomale omased kehalised tunnused (nt teravad küüned: kellegi *viha küüsi* sattuma), metsik loomus jms.

Mida vihaga teha saab?

Mida tänapäeva eesti inimene oma *vihaga* teeb? Ta *loob* sellega isikliku *kontakti*, *õpib* seda *tundma*, *kuulab* seda, *seisab* sellega *silmitsi*, *võtab* selle *omaks*, *kohtleb* seda *lugupidavalt ning andestavalt*, on sellega *ühenduses*, *suunab* seda *kõikjale* – nii *enda poole*, *enda sisse* kui ka *teiste peale*, vahel ka mingitesse *kanalitesse*, aga hoolimata kõigest eelnevast võib ta vahel siiski *vihaga kimpus* olla. Aga pole probleemi – tuleb lihtsalt *õppida vihaenergiat konstruktiivselt kasutama* ning *vihale otsa vaadata*, kui juba ongi *saavutatud kontroll* ja võib asuda *viha juhtima*. Kui *viha* juhtimisest on küll saanud, siis võib lihtsalt *lasta* oma vihal *minna*.

Uudsete *vihast* rääkimise võimalustena hakkasid silma mitmed keelised metafoorid, mis mainisid *viha realiseerimist, adresseerimist, valideerimist, konverteerimist* ning *transformeerimist*.

Lisaks sellele, et *viha* saab mõistestada konkreetsemate lähtevaldkondade kaudu, on see ka ise lähtevaldkonnaks, kui on vaja kirjeldada mingi sündmuse või nähtuse intensiivsust või siis näiteks seadme töökiirust ja -võimekust. *Reedeks on tulekul väike ja vihane tsüklon. X: kontsert peab olema sama vihane kui lahing! Tartu Rattamaratonil ootab ees vihane Eesti-Läti maavõistlus.*

Mitmete projektsioonimustrite puhul võis märgata seda, et aktiivsel juhtpositsioonil olevana võidakse kujutada mõlemat, nii *viha* kui ka selle kogejat. Näiteks võib *viha* lämmatada inimest või inimene *viha*, ka kontrollida ja juhtida saab nii *viha* inimest kui ka inimene *viha*. Mõistemetafoor TUNNE ON PISILOOM,¹⁹ mis realiseerub kujul *viha närib* (inimese) *sees*, võib pöörduda äraspidiseks, kus *viha kogeja* on pisiloom, kes *närib* ennast *vihast läbi*. Ka *alla neelamise* puhul kehtib kahesuunalisus: inimene võib *viha alla neelata*, aga saab ka niipidi, et *viha neelab inimese*. Need on vaid mõned näited, kuid sellist kahesuunalisust võis märgata ka mitmete teiste vihaga seotud mõistemetafooride puhul.

Kuna eesti keeles suhteliselt uue, aga samas aktuaalse liitsõnaga *vihakõne*²⁰ leidus lausevalimi hulgas keelenäiteid vähe, siis ei saa ammendava kindlusega selle mõiste kontseptualiseerimise võimaluste kohta midagi väita. Esialgusel vaatlusel võis märgata, et *vihakõnet* mõistestatakse samade lähtevaldkondade kaudu kui *vihagi* (nt kujutati seda *ventiilina, päästerõngana, õnnetu vördjaliku elusolendina*, kes samas nõuab *ohvreid*, mingi *aine* või *ravimina*, mida saab

¹⁹ E. Vainik. Tunnetest, piltlikult. – Mäetagused 2017, nr 69.

²⁰ Kuna tegemist on tõlkelaenuga (ingl *hate speech*), mis meie keelde üle võetuna ei anna mõiste sisu edasi sama hästi kui lähtekeeles, soovitatakse eesti keeles kasutada pigem terminit *vaenukõne*. Vt lähemalt M. Raadik. Mis me teeme vihakõnega? Õpetajate Leht 2015

doseerida, teraapiana ning elektrisüsteemi osana). *Vihakõne* kontseptualiseerimine (näiteks ajakirjandustekstides) on kindlasti edasist uurimist vääriv teema, arvestades seda, et käegakatsutamatut, vähem konkreetset valdkonda käegakatsutava valdkonna kaudu kontseptualiseerides loome alati teatud sorti metafoorse reaalsuse. Iga kord, kui mingi sihtvaldkonna kujutamiseks lisandub uus lähtevaldkond, näeme sihtvaldkonda selle tõttu teisiti, kui seda enne nägime.²¹ Kujundlik keelekasutus on ühtaegu nii inimvaimu loovuse tõendajaks kui ka tõhusaks tööriistaks teadliku suunaja käes.

---

²¹ **Z. Kövecses**. Conceptual metaphor theory. Routledge Handbook of Metaphor and Language. Toim. Elena Semino and Zsófia Demjén. London & New York: Routledge, 2017.